

Jánossy Dénes: *A Kossuth-emigráció Angliában és Amerikában, 1851-1852.* I. kötet. Kiadta A Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1940. A „Magyarország Újabbkori Történetének Forrásai” sorozatban. Negyedrétt, fűzve, 895 lap.

A szakemberek körében most már nélkülözhetlenné vált rendkívül tartalmas „Fontes”-sorozat egy újabb hatalmas kötettel szaporodott. Jánossy Dénes, a szabadságharc utáni Kossuth-kérdés egyik legalaposabb ismerője, teszi közzé ebben a kötetben a Kossuth-Emigráció angol és amerikai történetének 139 eredeti okiratát, levelét és 474 oldalból álló gazdag tartalmú tanulmányban összefoglalva tárgyalja Kossuth életének ezt az egyik legérdekesebb időszakát. Az Országos Levéltár 48-as gyűjteményeiben, főleg pedig annak Kossuth-hagyatékában, a bécsi Haus-Hof und Staatsarchiv, a porosz, olasz, angol és amerikai levéltárakban folytatott igen beható búvárkódásainak eredménye ez a nagy munka, amelynek értékét növeli az a körülmény, hogy Jánossy ezeket a levéltárakat a helyszínén személyesen kutatta át. Érthető tehát, hogy a maga elé tűzött feladatot nemcsak kitűnően, de gyökeresen is megoldotta. Kevés történelmi munkáról állíthatjuk, hogy tárgyát teljesen feldolgozta, kimerítette. Jánossynak ez a köte az azonban azok közé a munkák közé tartozik, amelyeket az olvasó a teljes megelégedettség érzésével tesz le, abban a meggyőződésben, hogy erről a tárgyról többet, alaposabban írni már aligha lehet. Csupán részletkérdések, az eseményekben szereplő személyek életének felderítése gyarapíthatná még esetleg egy-egy vonatkozásban tudásunkat, de Kossuth szerepéről, ebben az időszakban, egyéniségéről, hatásáról többet és kimerítőbben ismertetni, mint ahogy ezt Jánossy tette, alig lehetséges.

A bevezető tanulmány hét fejezetben foglalkozik Kossuth szerepével és működésével az 1851. és 1852. évben. Időrendben Hajnal Istvánnak: „A Kossuth-Emigráció Törökországban” című munkája és Jánossynak egy, a közelmúltban német nyelven megjelent tanulmánya közé esik, amelyet folyóiratunk 1940. III—IV. füzetében ismertettünk (Die Ungarische Emigration und der Krieg im Orient). A könyv az Emigráció törökországi tartózkodásának utolsó napjaival és Kossuthéknak az Unióba való szállításával kezdődik. A törökországi internáltság korlátaiból kiszabadulva, ekkor kezd Kossuth egyénisége kibontakozni. Legelső beszédével, melyet a „Missisipi” hajó fedélzetén mondott, elindította ragyogó ékesszólásával azoknak a szónoklatainak sorozatát, amelyeknek köszönhető, hogy mind Angliában, mind Amerikában fel tudta nem csak a közvéleményt rázni, hanem ez államok kormányának sok tagját is meggyőzni a magyar szabadságharc újraindításának.

mint az európai szabad fejlődés zálogának szükségéről. Jánossy érdekesen vizsgálja Anglia középeurópai politikáját s az angol sajtó szerepét a magyar kérdés ébrentartásában, Palmerston álláspontját és rokonszenvét Kossuth kívánságaival szemben. Színes és a figyelmet elejétől végig lekötő előadásában szinte szemünk előtt bontakozik ki Kossuth szerepe és jelentősége és az emigrációs mozgalom minden eseménye. Kossuth angliai tartózkodása csak átmenet volt amerikai még nagyobb szabású szerepléséhez. Érdekesen fejtegeti Jánossy az amerikai politikai és közéletet, amelynek központjában Kossuth, szándékán kívül bele került az amerikai belpolitikai eseményeibe, amikor az akkor kiélesedett rab-szolga-kérdés körül folyó vitákban mindegyik párt őt akarta megnyerni szószólójául.

A Kossuth-emigráció amerikai szerepléséből már eddig is ismertük nagyjában a volt kormányzó ottani életének részleteit, de hogy az amerikaiak Kossuthot milyen hihetetlen lelkesedéssel, fedelmeknek kijáró ünnepekkel fogadták és külföldieknél szokatlan rajongással vették körül, azt Jánossynak ebből, főleg az amerikai egykorú hírlapok és okmányok tanulmányozásából mérített előadásából tudjuk meg. Nem túlzás, ha amerikai „Kossuth-lázzról” ír a szerző, a tömeglelkesedésnek és segítőkésznek olyan megdöbbentően nagyméretű jelenségei tárulnak szemünk elé Jánossy előadásából, amelyek szinte páratlanul állnak a XIX. század vezető személyeinek és eseményeinek történetében. A törekény szervezetű és Amerikában jóformán állandóan betegeskedő Kossuth, ékesszólásával ezekben az években Magyarországra fordította az új világrész figyelmét. Benső lelkesedéstől és hivatástudattól fűtve, magát nemcsak egy újabb magyar szabadságharc előkészítő apostolának és szervezőjének tartotta, de az eljövendő európai forradalmak egyik vezérének is. Amerikai körútja, az Egyesült Államok különböző városaiban — egy-két zavaró mozzanatot leszámítva, — a diadalmenetek szakadatlan sorozata volt 1851-ben. De amerikai tartózkodása nemcsak ünneplesekből állott. Jánossy könyvéből megismerjük széleskörű tárgyalásait államférfiakkal, az emigránsok sorsáról való gondoskodását, az eljövendő magyar hadsereg felszerelésére, felfegyverzésére vonatkozó munkásságát és egy nagyszabású hadikölcsön megszervezését, a „Kossuth-dollár” gyűjtésének tervét. A könyv utolsó fejezetében Jánossy, az események megértésének teljessége érdekében foglalkozik a haza felszabadítására Törökországban, Olaszországban és Magyarországon folytatott titkos mozgalmakkal. Az okirattár gazdag tartalmából különösen érdekesek Makk tüzérezdes kalandos terveztései, az angol, osztrák és amerikai konzulok, követek jelentései és titkos útasításai, az Amerikába hajózó emigránsok névjegyzékei és Hülsenmann amerikai osztrák követ jelentései. Jánossy hatalmas kutatómunkát végzett. Könyvének értéke nem csupán sokfelé kiterjedő és minden részletkérdéssel behatóan foglalkozó lelkiismeretes adatgyűjtése, hanem adatainak szigorú bírálata és értékelése is. Nemcsak elmondja, leírja az eseményeket, hanem egy-egy lezárt időszak után összefoglalva tárgyalja és világítja meg Kossuth fellépésének minden oldalát. Az angliai és amerikai események leírásánál nemcsak a Kossuth körül történt

dolgokat írja le, hanem e két állam magatartását a szabadságharc alatt és után is. Így tehát megadja a keretet és hátteret Kossuth ottani szerepléséhez. Angliában Palmerston, Amerikában Webster személyében Magyarország barátait ismertük meg. Szerepük a magyar szabadságharc ügyében, sok tekintetben hasonlít a magyar szabadsággondolat pártfogójának, a békeközvetítő lord Stepneynek szerepéhez, II. Rákóczi Ferenc felkelése alatt.

Kossuth Amerikában a pártok kereszttüzébe jutott. Azért jött Amerikába, hogy a magyar ügybe való beavatkozást kieszközölje. Sokan ezt nem helyeselték. A rabszolga kérdésben az abolicionisták — vagyis a rabszolgák felszabadításáért küzdők — szerették volna, ha Kossuth az ő ügyüket is szóvá teszi beszédeiben. Ékesszólását mindkét párt szerette volna felhasználni az Unió akkor legégetőbb belpolitikai kérdésében.

Mint minden emigráns, Kossuth is abba a hibába esett, hogy a magyar ügy jelentőségét az európai, sőt — Amerikával kapcsolatban — a világpolitikában túlbecsülte. Mint Jánossy igen jól jellemzi, sok tekintetben elméleti rajongó volt, aki kívánságait, reményeit egyértelműeknek tartotta a végrehajtással. Amikor látta, hogy reményeiben csalódik, néha türelmetlenné vált és ezzel magának és az ügynek ártott. Így például Fillmore amerikai elnök-nél való bemutatkozásánál. Bár tudta, hogy ilyen alkalmakkor csupán az udvariassági látogatás keretén belül folytatott beszélgetésről lehet szó, váratlanul a nemzetek önmegrendelkezési jogainak érdekében kérte az Uniónak a magyar ügybe való valószínű beavatkozását. Tapintatlan fellépése kínos visszatetszést keltett; ennek következménye volt hűvös fogadtatása a szenátusban. Legnagyobb közvetlen hatása Baltimorében volt. De 1852 elején a lelkesedés már kezdett lohadni. Az ünneplések közé sokszor kínos ellentűntetések vegyültek, úgyhogy amikor Kossuth Amerikát elhagyta, voltaképpen azzal az érzéssel szállt hajóra, hogy bár a közönség nagy rétegében rokonszenvet tudott ébreszteni, a magyar ügyet lényegében nem tudta előmozdítani. Az Amerikában gyűjtött segélyösszegek nagy része pedig elkelt az emigráció mozgalmanak megszervezésére, hadiszerek vásárlására, amiket sohasem lehetett Magyarországra szállítani.

Jánossy előadásából megállapíthatjuk Kossuth hihetetlenül nagy szónoki készségét. Amerikában mondott, igen gyakran rögtönzött beszédeit, ötletesség, kifogástalan szerkezet és mindig alkalomszerűség jellemezte. Hatásos fordulataival, színes hasonlataival annyira le tudta kötni hallgatóságát, hogy amerikai könyvekben még később is a világ leghíresebb szónokai között emlegették és beszédeinek kivonatait sokáig példaképpen idézték.

A könyv elolvasása után teljes mértékben egyetértünk Jánossy ítéletével az emigrációs mozgalmak eredményéről. Kossuth mély hazaszeretete, hite a magyar állam önállóságában, elpusztíthatatlan energiája elveinek hangoztatásában, páratlan sikerei Angliában és Amerikában, korántsem voltak elegendők ahhoz, hogy az európai világ képét megváltoztassák és az abszolút hatalmak összetartását és ellenállását leküzdjék. Egyévi emberfeletti erőfeszítésének tragikumát és terveinek elkerülhetetlen összeomlását ezek a körülmények okozták és elősegítették a világ különböző álla-

maiban élő emigránsok torzszalkodása, alkalmatlansága, árulása, vagy megértés nélküli kritikája. Finom lélektani megfigyeléssel állapítja meg Jánossy végül, hogy Kossuth munkásságának sikerelenségét az a körülmény is fokozta, hogy „... egyébként fean-költ egyénisége, a lelkében élő romantikus politikai hajlamokat legyőzni nem tudta, amelyek őt aztán állandóan olyan reményekkel bátorították fel, sőt cselekedetekre ösztönözték, amelyek a Habsburg-monarchia szerves kialakulásával szemben, minden realpolitikai alapot nélkülöztek.”

Őszintén kívánjuk, hogy Jánossy hatalmas munkájának II. kötete is minél előbb napvilágot lásson. Ilyen alapos felkészültséggel összeállított munka nem csupán a történetírás forrásainak, de az egyetemes történeti irodalomnak is értékes gyarapodása és a korszerű történetiszemlélet és történetírás minden követelményének megfelelő érdekes olvasmány.

Markó Árpád.

A világháború 1914—1918, Különös tekintettel Magyarországra és a magyar csapatok szereplésére. IX. kötet, Budapest, 1940.

A múlt év végén jelent meg, a m. kir. Hadilevéltár monumentális művének IX. kötete, mely az 1915 május elejétől június végéig terjedő időt öleli fel.

Ezen aránylag rövid időszakba esik azonban a világháború két nagyjelentőségű és döntő eseménye: a győzelmes gorlicei áttörés és Olaszország fegyveres beavatkozása a nagy mérkőzésbe. Mindkettőnek a már megszokott tárgyilagossággal és szakavatottsággal való ismertetése adja a jelen kötet főtartalmát.

A bevezető fejezet igen színes képet ad „Az általános politikai és katonai helyzet kialakulásáról 1915 tavaszán“, mely bonyolult, de rendkívül érdekes volt. Az Osztrák-Magyar monarchia haderejének zöme — a hosszú és véres kárpáti csata által erősen igénybevéve — szinte tehetetlenül, a Magyarországot védő Kárpátokhoz volt kötve. A központi hatalmak hadviselése súlypontjának a keleti (orosz) hadszínterre való áthelyezése erősen előtérbe lépett. De ugyanakkor halaszthatatlan megoldást kívánt a török szövetséges megsegítése egy Szerbia elleni újabb hadjárat révén és az olasz kérdés, azaz Olaszország beavatkozásának lehető elhárítása. De nem kevésbé fontos volt a még semleges államok: Románia, Bulgária és Görögország megnyerésének lehetősége. Mindezen problémák mibenlétét, valamint befolyásukat a központi hatalmak katonai terveire, világosan és meggyőzően tárja elénk a kötet első fejezete. E sorozatos problémák gyors megoldását megnehezítette már eleve az a körülmény, hogy Ausztria-Magyarországnak és Németországnak nem volt egységes katonai vezetése és főleg, hogy nem volt közös főparancsnoka. Nézeteltérések a hadműveletek vezetését illetően, szövetségesek között, szinte elkerülhetetlenek, de különösen akkor, amikor a két vezérkar főnöke, Conrad és Falkenhayn két teljesen különböző egyéniség volt.

Nem kevésbé érdekes a következő fejezet, mely a gorlicei áttörési csata tervének keletkezését ismerteti; a két hadvezetőség erre vonatkozó hosszas tárgyalásait (az elvi ellentéteket csak nehezen sikerült áthidalni), azután a hadműveleti terv

kialakítását és ezzel kapcsolatban az áttöréshez szükséges erő biztosítását, ami nem volt könnyű feladat; végül pedig a mindent felölelő és a legkisebb részletre kiterjedő, határozottan példás támadási előkészületeket. Ezen előmunkálatoknak az ad különös érdekességet, hogy ez volt az első hadászati és harcászati szoros együttműködés osztrák-magyar és német kötelékek között.

Lebilincselő a csata kezdetének leírása. Első ízben alkalmaztak „tűzér tömegtüzet” a keleti hadszíntéren; több mint 700 löveg aránylag kis területre összpontosított megsemmisítő tüze, mely az utolsó negyedórában pergőtűzzé fokozódott, készítette elő a gyalogság rohamát. Megemlítjük itt, hogy a 4. hadsereg egyes tűzérkötelékei ez alkalommal használtak első ízben könnyű-fakasztógázzal töltött gránátokat. Érdekes, hogy ezen valóban pokoli tüzelés ellenére, a hatás, tekintettel a rendkívül erősen kiépített állásokra, inkább erkölcsi volt. Az orosz első vonal védői szinte megdermedtek és egy részük harc nélkül adta meg magát. Ott, ahol azonban a központi hatalmak tűzérségének hatása nem volt oly beható, gyalogságunk csak véres küzdelmek után hatolt be a szívósan védett orosz állásokba.

Az áttörés azonban négy-öt kilométer mélységben sikerült; az orosz arcvonal megingott. A mintaszerű támadási előkészületek és azok pontos megvalósítása meghozta a döntő sikert, mely új iskolát teremtett jól kiépített, tartós állások áttörésére.

Az oroszokat — amint a mű kiemeli — a támadás nem lepte meg. Érdekes, hogy az ugyancsak példás német titoktartási intézkedések ellenére, már április közepe táján tudták, hogy közös osztrák-magyar és német támadás készül a felső Visztula vidékéről. Hogy a kellő rendszabályokat mégis elmúlasztották, annak több oka volt. Az amúgy is nehézkes felső orosz vezetés áttöréstől nem tartott; túlságosan el volt foglalva a saját támadási terveivel; azonkívül számoltak a tehermentesítő francia-angol támadással és a közeli olasz beavatkozással.

Az eredményes áttörés után azonnal megindult a siker kiaknázása, a támadást folytató osztrák-magyar és német hadseregek részéről. Az üldözés első üteme, amelyhez nemsokára a kárpáti arcvonal is csatlakozott, a San folyó elérésével ért véget. Ezt, „Közép-Galicia visszafoglalását” ismerteti a negyedik szakasz, amelynek egyik nagy eredménye Przemysl újbóli elfoglalása volt, május végén.

Időközben, május 25-án, Olaszország hadat üzent a Monarchiának. A szövetségesek azonban ennek ellenére tovább folytatták támadó hadműveleteiket a keleti hadszíntéren és miután június hó folyamán, helyenként súlyos harcok árán, az orosz ellenállást letörték, visszafoglalták Galicia fővárosát, Lemberget is.

A kötet második nagy eseményét az ötödik fejezet, „Olaszország beavatkozása”, foglalja magában.

Bevezetésképpen megismerjük — nagyszerűen megírva — az Osztrák-Magyar monarchia és Olaszország egymáshoz való viszonyát, a hármas szövetség megkötésétől, majd a két szövetséges közötti ellentétek keletkezésének hátterét. Rávilágít a szerkesztő az olasz külpolitikára a világháború kitörésekor és a

„semlegességi nyilatkozatra“, majd a rákövetkező hosszas diplomáciai tárgyalásokra, amelyeknek főtárgya osztrák-magyar területeknek átengedése volt és végül a hadüzenetre, amely 23 évi fennállás után felbontotta a „hármasszövetséget“.

Megismerjük azután az olasz haditervet, melynek lényege: támadó fellépés az Isonzon át Laibach, majd Klagenfurt és Marburg felé, összhangban a Zagreb irányában támadó szerb hadsereggel; onnan pedig az orosz célkitűzéshez alkalmazkodva: Budapest vagy Bécs felé.

Az osztrák-magyar hadvezetőség 1914 augusztus elején. Olaszország semlegességi nyilatkozata után, azonnal gondoskodott a délnyugati határ biztosításáról. Mikor pedig 1915 májusában Olaszország hadrakelése már kétségtelenné vált, Conrad terve az volt, hogy támadólag lép fel, hogy az olasz haderőt minél előbb megsemmisítse. Mikor azonban a galíciai sikerek ellenére reménytelennek látszott, hogy a szükséges nagy erőt erre a célra előteremthesse, egy ellentámadás gondolatával foglalkozott az esetleg betörő olaszokra, Laibach vagy Marburg vidékéről. Mivel azonban Galiciában a helyzet csak lassan érett, azonkívül Falkenhayn nagyobb német erőknek az olasz hadszíntérré vitelét ellenezte. „Conrad egyelőre a puszta védelem mellett határozott, de ellentámadási szándékáról nem mondott le“.

Az olasz katonai előkészületeket olvasva, csodálkozva állapítjuk meg, hogy a haderő 1914 nyarán nem volt ütésre kész állapotban, amint ezt maga Cadorna tábornok is egyik háborús emlékművében megállapítja: „Ha Ausztria-Magyarország a semlegességi nyilatkozat után azonnal támad, akkor majdnem védtelenül találja az országot.“ A helyzet 1915 tavaszáig javult, de a haderő ütőkészsége akkor sem állott egyenes arányban az olasz külpolitika erőszakos ténykedésével.

Megismerjük a továbbiakban az olasz hadsereg szervezetét, mozgósítási és felvonulási előkészületeit és ezzel szemben a legkisebb erővel megszervezett osztrák-magyar előkészületeket a délnyugati határ biztosítására. Ezen utóbbi feladatot a világháború kitérésétől 1915 májusáig majdnem kizárólag különböző népfelkelő alakulatok teljesítették, valamint a tiroli és voralbergi „Standschützen“ testületek, azaz népfelkelőköteles, valamint önkéntesekből alakított polgári lövészegyesületek. Csak május második felében kerülnek nagyobb kötelékek az olasz határra. Mégpedig az eddigi „Balkáni haderő“, azaz a XV. és XVI. hadtest, majd pedig a VII. hadtest is. A délnyugati arcvonal legfelsőbb parancsnokává Jenő főherceg vezérezredest, az innsbrucki hadtest egykori parancsnokát nevezték ki.

Az ellenségeskedés megkezdésekor a hadműveleti helyzet, amint a felsoroltakból láttuk, az olaszoknak kedvezett. Ennek ellenére komoly vagy éppen döntőjellegű kezdősikerekre nem tettek szert, amint azt a lezajlott harcok ismertetéséből megállapíthatjuk. Olaszország hadbalépése — legalább az első négy hét alatt — nem befolyásolta a nagy hadihelyzetet.

A IX. kötet többi fejezetéből még kiemeljük a nyugati francia hadszíntéren lezajlott „Ipern körüli harcokat“ és az „artoisi tavaszi csatát“ és hozzáfűzzük, hogy a francia-angol támadások

a kitűzött célt, a német állások áttörését nem érték el. Ugyanakkor a német arcvonal helytállása lehetővé tette, hogy a központi hatalmak május és júniusi hadműveleteiket az orosz és az olasz hadszíntéren lényegileg zavartalanul megvalósíthatták. Megemlítjük, hogy a németek Ipernnél intéztek első ízben gáztámadást fűvő eljárással.

Felöleli a kötet még a tengeri eseményeket és a német bűvárhajók első szereplését.

A „Visszapillantás“ végül igen szemléltetően vonja össze az 1915 május- és június-havi politikai és katonai eseményeket, és kiemeli azok kihatását az egész hadi helyzetre.

Ismét csak elismeréssel kell adóznunk a magyar királyi Hadi-levéltárnak, hogy bár napjaink nagy eseményei látszólag elhomályosítják az utolsó világháborút, mégis lankadatlanul tovább megy kitűzött célja felé, hogy az 1914—18. évi nagy háború történetét és vele magyar vezérek és magyar katonák szereplését megörökítse.

vitéz Németh Lajos

Bánlaky József: *A magyar nemzet hadtörténelme.* XIV. rész. Budapest, 1940. Grill kiadóvállalata. Negyedrétt, fűzve, 432 oldal, 28 melléklettel.

Nyáron került a könyvpjacra Bánlaky altábornagy magyar hadtörténeti sorozatos munkájának XIV. része. Az 1567. és 1604 évek közötti korszak hadieseményeivel foglalkozik. Könyvét három fejezetre tagolja. Az első, Miksa és Báthory István háborúit ismereti 1567-től 1576-ig. János Zsigmond szerepe, Báthory erdélyi fejedelemsége, lengyel királysága, Békés Gáspár lázadása e fejezet főrészei. A második, Rudolf királyságának első felében, 1577-től 1592-ig lezajlott hadiesemények összefüggő leírása. Ebben a fejezetben találjuk a Báthory alatt Lengyelországban foglalkoztatott magyar katonaság szereplésének adatait. A harmadik, leghosszabb fejezetet a szerző a hosszú, 15 éves török háború korában lezajlott magyar hadiesemények ismertetésének szenteli. (1595-1604.) A hadjáratokat időrendben tárgyalja, hadszínterek szerint. E korszak nevezetesebb hadműveleteinek, csatáinak és várharcainak történetét, eddig megjelent köteteinek jól bevált módszere szerint tárgyalja. Legrészletesebben a háromnapos mezőkeresztesi csata (1596. október 23—26.) változatokban gazdag lefolyását írja le, és elfogadja Komáromy Andrásnak azt a nézetét, hogy ez a csata fordulópont volt a nemzet életében. Bár a vereség tagadhatatlanul súlyos csapást mért a nemzetre, de nem verte le, sőt ellenkezőleg ezután kezdett a hosszú tespedés után ismét erejének és erkölcsi fölényének tudatára ébredni.

Mint sorozatának eddigi köteteiben, Bánlaky altábornagy ebben a könyvben is igen kimerítő, bőséges forrásanyagot sorol fel, és ezzel megkönnyíti e korszak hadtörténetével foglalkozók munkáját. Kitűnően tervezett, világos helyzetvázlatok, csataterképek, és a várharckok egykorú képeinek másolatai igen célszerűen élénkítik és egészítik ki a szöveget. A szerzőnek az eseményeket és azok következményeit magyarázó és méltató megjegyzésein, továbbá

a seregszervezés, felszerelés kérdéseivel foglalkozó ismertetéseink felismerjük széleskörű hadtörténeti tájékozottságát és helyes ítéletét. Elkerülhetetlen, hogy egy ilyen szerteágazó és mégis összefüggően tárgyalt hadtörténeti sorozat egy-egy kötetében tévedések ne csúszhassanak be, amik azonban semmit sem vonnak le a munka egyetemes értékéből. Csak megismételhetjük, amit Bánlaky e munkájának eddigi köteteiről mondtunk. Hézagot pótol, és nélkülözhetetlen segédeszköz lesz minden időben a magyar hadtörténet eseményeinek tanulmányozásánál és feldolgozásánál.

Markó Árpád.

Dr. vitéz Timon Béla: *Irányelvek a hadtörténelem és a hadtörténetírás tudományos műveléséhez.* A M. Kir. Honvéd Vezérkar Főnökének kiadása. Budapest, 1941.

A nagy tudományos felkészültségű szerző, szűkre mért könyvecskéjének célját a következő szavakkal jelöli meg: „Munkámmal azt a célt kívánom szolgálni, hogy mindazokat, akik a hadtörténelemmel szeretnek foglalkozni, de különösen a fiatalabb hadtörténetírókat figyelmeztessen, hogy a hadtörténetírás csak akkor maradhat meg az általános történettudomány egyik elismerten is kívánatos és a nemzeti gondolatot is éltető tudományágnak, ha annak művelői nem restelnek a hadtörténetírásnak, mint önálló tudományágnak alapvető kérdéseivel is foglalkozni. Erre mindezekelőtt azért is van szükségük, mert csakis tudományos alapon művelt hadtörténetírás tarthat számot arra, hogy az általános történettudomány keretein belül helyezkedhessék el, mint élő és való tudomány. Minden ami ezen kívül esik, az lehet élvezetes olvasmány ugyan, de soha sem lesz „tudomány“, legfeljebb szépirodalom.“

Céljának elérésére a könyvecske a hadtörténelem alapfogalmainak mélyenjáró boncolgatásával kezdi el mondanivalóját. A háborúnak, mint a világtörténelem alakító különféle lelki- és természettani megnyilvánulások egyik alkotó láncszemének fogalmából indul ki. Ez lényegében — a gyakorlattal is elsajátítható, de csekélyebb értékű mesterség jellege mellett — kétségtelenül a művészetek legnehezebbike: a hadművészet. Megértéséhez és tudományos kutatásához elsősorban a hadtörténelem beható ismerete vezet el, illetőleg a hadügy történetének alapos tanulmányozása. A hadtörténelem az általános történelem keretein belül különleges tudományág, vele az általános történelem és így a történettudomány átfogó ismerete nélkül tudományosan nem is foglalkozhatunk. Tárgyköre pedig mindazokra a tényezőkre is kiterjed, melyek a háborúval kapcsolatosak és reá befolyással vannak. Ezek tágabb értelemben a hadtörténelem segédtudományai és együttvéve alkotják a hadtudományokat. Szűkebb értelemben pedig a hadtudomány a háború lényegét teszi beható vizsgálat tárgyává.

A háború lényegének, mint a népek egyik életmegnyilvánulásának kutatásához nemcsak a hadtudományoknak, hanem a békés élet háborúval kapcsolatos tudományainak, végül a politikai történetnek beható ismerete is szükséges, minthogy a háború nem

más, mint a békepolitikának katonai eszközök igénybevételével való továbbvezetése. Ennek a továbbvezetésnek — immár hadvezetésnek — szilárd alapja a hadművészet tudománya és pedig a hadászat — a „stratégia- és a harcászat — a „taktika“ —. A hadvezéri művészet, illetőleg a hadvezetés elméletének kutatása során felbukkan a háború bölcséletének kérdése is, mellyel akkor találkozunk, ha a háború elméletének általános elveit, tekintettel egyéb tudományágak elveire és az emberi megismerés nagy rendszerére vesszük szemügyre. Ilyen értelemben a hadfilozófia fogalma összeesik a hadtudományokról szűkebb értelemben — vagyis a háború lényegéről — felállítandó általános hadelmélettel. A hadtudományok fejlődése tehát nagy általánosságban két irányban körvonalazható: 1. a fenkölt, örökké tartó — ez a filozófia útja — és 2. az elmúló, földi — ez az alkalmazott tudományok útja — mely a gyakorlati életbe vezet.

Fontos tisztázni a „történet“ szó lényegbeli jelentését is. Rajta általában múltban és jelenben lejátszódott eseményeket értünk. Történettudományi szempontból azonban csakis olyan eseményeket és cselekményeket kell értenünk, melyek szorosan az emberi életre és emberi cselekményekre vonatkoznak, kirekesztve az ember természeti fejlődésére vonatkozó ismereteinket. Továbbmenve, ma a „történelem“ elnevezéssel jelöljük magát a történetismeretet, a történetkutatást és a történetírást, vagyis egy szóval kifejezve, magát a történettudományt is. A történettudomány nem lehet más, mint a múlt ismertetése, lényegének feltárása. Tehát nem törtévényt szab, hanem összefüggéseket teremt, formát alkot, hogy ebből a múlt felismerhető legyen, vagyis nem más, mint a múltról való számotadás és ebben van a jellegzetessége. A múltnak megismerése azonban csak akkor teljesértékű, ha az tudományos kutatások alapján jelentkezik s ennek elérésére a szakember teljes, de egyben kiművelt tudása szükséges. Emellett a történetírás ne legyen csupán az események időrendi csoportosítása, hanem a múlt kérdéseinek értelmes magyarázata.

A szerző a következő fejezetekben a történetírás fejlődésének jellegzetes egyéniségein, módszereiken, a történeti módszertan alakulásán, az uralkodó szellemi áramlatok és világnézeti felfogások befolyásán, majd a történettudomány bölcséleti kapcsolatain vezeti végig az olvasót.

A jelenkori történettudományi módszertan részletezését a forráskutatás és a forrásbírálat elveinek alapos ismertetésével kezdi. Sorra veszi a történettudomány forrásait, a hagyományt, az oklevelet és egyéb írásos anyagot, a közvetlen megfigyelést, a történeti tárgyú költészetet, a regét és legendát, a feliratokat, életrajzot, röpiratot, képzőművészeti alkotásokat és még sok mást, mindegyiknél behatóan mutatja meg az értékelés, felhasználás és rendszerezés szempontjait.

Külön fejezetben tárgyalja ezután a hadtörténetírás helyzetét az általános történetírás keretein belül, mert hiszen itt szaktörténeti munkáról van szó, s ez a történetírónak a már előbbiekben kifejtett széleskörű tudásterületen kívül, a háborúval akár közvetlen, akár közvetett kapcsolatban álló katonai tudományok alapos ismeretét is fontos kötelességévé teszi. Ilyenek a hadseregszervezés,

a szabályzatok, a katonai és gazdasági közigazgatás az ellátás, a fegyverzet és felszerelés, műszaki ismeretek, a katonai földrajz és tereptan. A hadtörténetírás forrásanyagában első helyen a katonai iratok állanak, ezek között különleges helyet foglal el a tábori irat. A katonai forrásanyagok és iratok ismertetése után a különböző forrásanyagok őrző- és lelőhelyeiről: a könyvtárakról, múzeumokról és levéltárakról, ezek feladatáról és berendezéséről, valamint a történeti kutatásban elfoglalt fontos feladatáról szól a könyvecske következő fejezete.

Végezetül a hadtörténelmi kutatások elvégzéséhez és értékelésük helyes kialakításához szükséges történeti segédanyagok tömörre fogott ismertetése után, a főbb bölceleti irányok és rendszerek érdekes fejezetével zárja be szerző értékes kis könyvét. Az elsőnek említett fejezetben a nyelvtudományról, az írástörténetről, az oklevéltanról, a pecséttanról, az éremtanról, a származástanról, a címertanról, a kortanról és a földrajzról, mint történeti segédanyagokról ír, lényegüket ügyesen összefoglaló tömör ismertetést, egyben mindenütt felemlíti, a legjobb forrásmunkákat is. A bölceleti rendszerekről szóló fejezetben, Platon, Aristoteles, Szent Ágoston bölceletvilága után, Schopenhauer és Nietzsche rövid felemlítésével, Darwin, Marx, Hegel történetiszemléletével foglalkozik, majd részletesen tárgyalja Comte Ágoston hatását az újkori bölcelet kialakulására és felemlíti követői közül Buckle és Bourdeau túlzásait, végül az expresszionista történetiszemlélet ismerteti gróf Kayserling, Frobenius és Lessing munkái nyomán. Herder világnézeti felfogásával zárva le ezt a tartalmas és széles látókört tanúsító fejezetet.

A szerző zárószavát idézem: „...nem tankönyvet akartam adni, hanem olvasmányt, mely olvasóját gondolkodásra készítse és így mintegy önként elvezesse a tanulás, a folytonos továbbképzés szükségességének felismeréséhez.” Ez kétségtelenül teljes mértékben sikerült is neki, mert külön ki kell emelni a munka közvetlen, érdekes és gördülékeny mondatait, ami a tárgynak egyébként tudományosan elvont és tömörített jellegével szemben a szerzőnek ritka rátermettségét mutatja és eléggé nem hangsúlyozható érdeme.

Seléndy Andor.

Báró Petrichevich Horváth Emil: *A Petrichevich család naplói.* Petrichevich Horváth Lázár, báró Petrichevich Horváth János, Petrichevich Horváth Károly naplója. Második rész III. kötet. A szerző kiadása. Budapest, 1941.

A családtörténeti munka három naplót és a naplóírók életrajzait közli. Közülök Széplaki Petrichevich Horváth Lázár naplója 1857 és 1858 évből való, továbbá 1848—1850 évi keleti utazásának leírásából áll, végezetül pedig keleti utazásából írt egyes leveleit is tartalmazza. Feljegyzései és útleírásai inkább művelődéstörténeti, illetőleg irodalomtörténeti szempontból bírnak jelentőséggel, írójuk széleskörű műveltsége és belletrisztikai tevékenysége folytán, Hadtörténelmi adatokat nem tartalmaznak. Érdekesekek például az 1858-i pesti árvízről írt naplójegyzetei.

Báró Petrichevich Horváth János altábornagy naplója 1848 február havától május végéig, a bécsi forradalmi idők eseményeit írja le; azután Radetzky tábornagy olaszországi hadjáratában szeptember végéig eltöltött idejéről, szól, majd ismét a bécsi forradalmat tárgyalja. A naplófeljegyzések nem egykorú írások, hanem Petrichevich Horváth János 8 év múlva, visszaemlékezésésként rögzítette meg őket, amint ő maga is mondja: „... mielőtt még a mostan előttem még meglehetősen tiszta fényben álló események képei homályosabbra fordulnának, mert máris az idő némely adatok szoros krónikai rendjét emlékeimből bizonyos mértékben kitorülte.“ — Ez a magyarázata annak, hogy a napló egyes események keltét nem említi, valamint, hogy későbbi történéseket időrendileg előrehozva tárgyal.

Báró Petrichevich Horváth János naplója hadtörténelmileg kétségtelenül érdekes és értékes munka, bár a magyar szabadságharcra és a magyar forradalmi idők mozgalmaira vonatkozólag alig tartalmaz valami adatot. Ez azonban érthető, mert írója, a bécsi magyar testőrség alhadnagyaként, természetesen a bécsi események forgatagában állott. Részletes visszaemlékezéseit 1848 március 15-ával kezdi, a bécsi forradalmi mozgalmak megindulásával és színes leírást ad a város forrongó képéről, a néptömegek handabandázásáról, Rendkívül érdekesek feljegyzései a hivatalos körök, de főleg az udvar és Ferdinánd császár tehetetlen, erélytelen viselkedéséről. Neki, mint testőrtisztnek, nemcsak tágkörű mozgási lehetősége volt az udvarnál, hanem mint befentes, többet tudott és látott, mint más; feljegyzései tehát közvetlenségük folytán becsesek. Május 17-én a császár elhagyta a forrongó fővárost, mire a magyar testőrség tagjai — a következő napon — a császár védelmére urukat követni akarták. Ez gróf Vécsey Ágoston testőrkapitány ellenszegülése következtében meghiusult és következménye az volt, hogy a magyar testőrséget meg is szüntették. Báró Petrichevich Horváth Jánosnak is elment a kedve a haszontalanná vált testőri élettől és Radetzky tábornagy Itáliában működő hadseregéhez való áthelyezését kérte.

Az olasz hadjáratról szóló naplójegyzetei csak vázlatosan foglalkoznak a hadműveletekkel, inkább a nevezetesebb szereplőkről — katonákról és politikusokról — beszélnek.

Bécsbe szeptember 28-án érkezett vissza, ahol már a magyar testőrségnek csak töredékeit találta... a többi társaik a testőrséget otthagyták, honvédek közé állandók.“ A napló további része a bécsi októberi forradalom kitöréséről, Latour gróf hadügyminiszter meggyilkolásáról és az alkalmazott katonai intézkedésekről szól. Ezután még Radetzky tábornagy, gróf Széchenyi István és báró Jósika Samu haláláról írt hosszabb-rövidebb visszaemlékezésekkel, végül pedig az 1859. évi francia-szárd hadjárat németnyelvű megemlékezésével fejezi be báró Petrichevich Horváth János altábornagy naplóját. Ez utóbbiban érdekesek és kevésbé ismertek külpolitikai fejtegetései. Erősen bírálja gróf Gyulai Ferenc és gróf Wimpfen Ferenc tábornagynagy hadviselését a magentai, illetőleg a solferinói csatavesztéssel kapcsolatban.

Az aránylag fiatalon elhunyt Petrichevich Horváth Károly naplója inkább önéletrajz 1776—1808 évekből. A tisztán magán-

jellegű visszaemlékezésekből legfeljebb az 1805. évtől kezdve, a napoleoni háborúkat méltató feljegyzései tarthatnak némi történelmi, illetőleg hadtörténelmi érdeklődésre számot.

A kiadó mindhárom naplóíró ősenek életleírását is közli és pedig Petrichevich Horváth Lázárról Komáromy Ferencnek 1855-ban megjelent munkáját is, egyébként pedig saját tollából. Bár Petrichevich Horváth Emil — János altábornagy naplójának közlésével — kétséggkívül jó szolgálatot tett a magyar hadtörténet-irodalomnak.

Selényi Andor.

Rédvay István dr.: *Huszáraink hazatérése 1848-49-ben.* 8°, 414 l. sok képpel. Kiadta a vitézi rend Zrinyi-csoportjának irodalmi és művészeti szövetkezete; nyomta a „Jövő” könyvnyomda, 1941.

Vitéz Rózsás József a vitézi rend Zrinyi-csoportjának központi vezetősége nevében, fajszeretettől fűtött előszót írt ehhez a munkához s ebben azt mondja: „Magyarok voltak. Akadályokkal és következményekkel mitsem törődve, útrakeltek.”

Ebben a pár szóban benne van az, hogy hőseink kötelességüket teljesítették s másként talán egyáltalán nem is cselekedhettek volna, mert hiszen magyarok voltak és magyar vérük parancsszavát sem okosság, sem fegyelem, sem pedig félelem nem tudta bennük elhallgattatni. A haza hívta őket; magyarok voltak, tehát útrakeltek.

Milyen szép ez és jövőnk szempontjából milyen megnyugtató, hogy a nyugalom, a békességes jólét idején torzszalkodásra, széthúzásra hajló magyar valóban ilyen.

De voltak olyanok is, akik a császárnak fogadott hűségükhöz ragaszkodtak. A szerző — anélkül, hogy eljárásukat menteni akarná — érdekesen világít be ezek lelkébe. Annak megállapításával, hogy ezek a katonák szembehelyezkedtek nemzetükkel s ezen a történelmi tényen senki és semmi nem változtathat, azt mondja, hogy az egész nemzet s ennek katonafiai is kétféle lelki beállítottságúak voltak. A nemzet egyik fele emlékezett a tatárdúlásra, a másfél százados törökpusztításra s hátát szívesen vetette a művelt és kisebb veszélyt jelentő germánságnak, hogy a keletfelől fenyegető barbár hordákkal szembenézhesen. Ez a századok folyamán époly mély gyökeret vert a nemzet egyik felének lelkében, mint a másikéban a függetlenségnek, az önállóságnak imádata. Ez a kétféle lelki beállítottság szakította a labancok és a kurucok pártjára a nemzetet s ennek kebelében a tisztikart.

A szerző négy fejezetre osztotta művét. Az elsőben a cs. kir. huszár helyzetét, állapotát és életét ismerteti. A császári udvar meggyőződése az volt — mondja — hogy a vegyes népelemekből összetevődő birodalom csak akkor töltheti be történelmi hivatását, ha az össz-monarchia eszméjének megfelelő és ezt az eszmét magáénak valló, egységes haderőre támaszkodhatik. A XIX. század harmincas és negyvenes éveiben a cs. kir. hadsereg az össz-birodalom fogalmának már valóban eszményi megtestesítője volt. A tisztikar nem csak a birodalom határán belül élő nemzetiségek

fiából tevődött össze, hanem — különösen a francia forradalom után — rengeteg idegent fogadott be kebelébe. A hadsereg tagjaiban alig élt, vagy éppenséggel lángolhatott a nemzeti érzés, annál erősebben fejlődik ki viszont a „hadseregszellem.“ Aki nem szokott meg, annak szöknie kellett. Az egységes „amalgamizált“ tisztikarral ellentétben, a legénység faji sajátosságaiiban érintetlen maradt. A huszárság kebelében magyar szempontból jobb volt a helyzet. A huszár — mégpedig tiszt és legény egyaránt — megmaradt magyarnak; habár a „hadseregszellem“ őt is századokig kísértette, nem tudta megyni soha, mert a huszárság szinte zárt testület volt s a huszár a maga fajtája körében élt. Még öltözetében is meghagyták magyarnak.

A II. fejezetben a szerző a magyar kormánynak az idegenben állomásozó huszárezredek hazaengedéséért vívott küzdelmét ismerteti. 1848 tavaszának eseményei csak négy huszárezredet találtak itthon; nyolc még mindig idegenben állomásozott. A király ismételen elrendelte, hogy az olasz földön harcoló huszárezredekön kívül, az összes többiket hazarendeljék, de az mégsem történt meg, mert a bécsi kormány mást akart. Ekkor a Honvédelmi Bizottmány vette kezébe az ügyet s Kossuthnak a huszárszázadokhoz intézett felhívásának, melyet megbízottjai vittek el a Monarchia négy égtáján idegenben tartózkodó huszárokhoz, nagyobb hatása volt, mint a királyi rendeleteknek. „A huszárok szomjiasan szívták magukba Kossuth kiáltványának sorait“ és aztán vakmerő elszántsággal vágtak neki az ezer veszéllyel beszegett útnak.

A III. fejezetben Gácsországból, valamint az Ausztriából és Csehországból hazatérő huszárok regényét írja meg a szerző. Mert valóban regénybeillő, ahogyan az egyszerű magyar vitézek tisztjeik vezetése alatt, vagy azok tudta nélkül, sőt akarata ellenére utrakeltek. Útjuk, pl. Csehország katonasággal bőségesen megrakott földjén, megszakítás nélkül folyt. Csak abrakolni és harcolni álltak meg, ha már ezt az utóbbi kellemetlenséget sehogyan se kerülhették el. Tigrisként harcoltak ha kellett a továbbjutásért s ha eközben meg is fogytak, legtöbbször átvágták magukat. Mégis megtörtént, hogy egyes osztagok fogságba estek: ezeket haditörvényszék elé állították és megtizedelték. Az ismert nevekhez a szerző egyszerű altisztek és közhuszárok egész légiójának nevét sorakoztatja. Mindmegannyi agyafúrt, találékony ezermesterét, rettenthetetlen hőst.

A IV. fejezetből megtudjuk, hogyan tett eleget a magyar testőrök nagy többsége az ország hívó szavának és vére parancsolatjának.

A fejezetekhez okmánytár csatlakozik. Ebben a szerző az Országos- és a Hadilevéltár összesen hét oklevelét teszi közzé. Az oklevelek a hazájukba eljutott, illetőleg fogságbaesett huszárok névsorát tartalmazzák. A névsor — mint a szerző hangsúlyozza — nem teljes. Hihető, hogy még sokan jöttek haza azokon kívül, kiknek neve egyelőre Rédvay jóvoltából most napvilágra került.

A szerző szeretettel és ügybuzgalommal végzett kutatása közegette, sok eddig ismeretlen forrásadatra bukkant s így sikerült a szabadságharc legrokonszenvesebb fejezetének irodalmát értékes lapokkal gazdagítania. Egyébként pedig nyugodtan megállá-

píthatjuk, hogy a szép tárgyhoz méltó jó munkát végzett. Könyve történelmi s irodalmi érték. Régen olvastunk ilyen zamatos nyelvezettel megírt munkát.

Ajtay Endre.

Vidos Géza: *Nemescsói Török Ignác tábornok.* 8°, 60 l. Székesfehérvár, 1941, a szerző kiadása.

Az ismert katonairó a Nemescsói Török Ignácról elnevezett 2. honvéd utász-zászlóalj kötelékében eltöltött „felejtethetlen” szolgálati éveinek emlékére s bajtársai iránt érzett halálának és szeretetének jeléül írta meg a nagynevű vértanú élettörténetét.

Török Ignác 1795-ben született a Grassalkovich hercegi család uradalmához tartozó Gödöllőn. Atyja, idősebb Ignác, Vasvármegyéből származott ide.

A serdülő ifjú katonapályára vágyott s atyja ezt a pályaválasztását nem ellenezte. Így került az ifjú ennek a kornak legmagasabb szintű katonaiskolájába, a bécsi cs. kir. mérnöki akadémiába.

1811-ben lépett be az akadémiába. A kétéves előkészítő tanfolyam elvégzését, polgári iskolában végzett tanulmányaira való tekintettel, nem kívánták meg tőle. Az ötéves kiképzőtanfolyam elvégzése után, mint a négy legkitűnőbb tanuló egyike, „hadmérnöki testületi hadapród” lett s magasabb kiképzetése végett még egy évet az akadémián töltött. (Ugyanabban a kitanútlásban részesült öt évvel később, 1825-ban, Bolyai Bolyai János is.)

Török első szolgálati helye Peschiera vára volt. A várnegyszögnek ebben a Garda-tó partján lévő pillérében megismerte az olasz tartományokban meghonosodott vérépítőrendszert. 1818 nyarán — már mint főhadnagy — terep felvételi munkában vett részt, mégpedig a tiroli Peutelsteinben. 1822—27 közt a velencei helyi erődítési igazgatóságnál teljesített szolgálatot s eközben századosá lépett elő. 1827-ben a komáromi erődítési helyi igazgatóságához helyezték át. Ekkor ismerte meg azt a várat, mely életében később sorsdöntő szerepet vitt. Egyévi megszakítással 1850 tavaszáig teljesített Komáromban szolgálatot; közben a lipótvári erődítési helyi igazgatóság élén is állott. 1850-ban Galiciába helyezték. 1853-ban századparancsnokként az árkásztestületbe került. Százada élén előbb Piacenzában, majd — 4 évig — Mantovában állomásozott. 1857-ben azonban visszahelyezték a hadmérnökikarba. Galiciába rendelték és Tarnówban laktanya- és táborépítőmunkát bíztak rá. 1859-ben mint százados, másodőrmester a m. kir. nemesestörtség kötelékébe került s ezután a hadmérnökikarban „számfelettiként” tartották nyilván. Gárdaszolgálatának ellátása mellett a hadmérnöki tudományra oktatta a nemes ifjakat. Hallgatói közé tartoznak itt a többi között: Görgey Artur, Klapka György, Máriássy János, Ivánka Imre.

1846-ban Török ismét visszakerült a hadmérnöki karba. Előbb a lembergi igazgatósághoz osztották be, később pedig a karlováci erődítési kerület igazgatója lett. 1848-ban alezredessé lépett elő

s rövid aradi működése után, még ez év őszén Komárom várának erődítési igazgatója lett. A vár parancsnoka ugyanekkor a 72 éves beteges, törődött Mertz Frigyes Vilmos altábornagy volt. Mészáros hadügyminiszter később Majthényi István báró ezredest nevezte ki az öreg osztrák származású tiszt mellé adlátusnak, hogy így e fontos vár megtartását biztosítsa. Majthényi nyomban követelte is, hogy a várba nemzetőr csapatok vonulhassanak be, viszont megakadályozta, hogy oda újabb sorkatonaságot helyezzenek. Valóságos harc kezdődött ekkor a komáromi várért a bécsi és a budapesti kormány között. Batthyányi felszólítására a vár tisztikarának 48 órán belül nyilatkoznia kellett, hogy aláveti-e magát feltétel nélkül mindenben a magyar kormány parancsainak? Szeptember 28-án azután Mertz átadta a várparancsnokságot Török Ignác alezredesnek. Ebbe a tisztikar örömmel beleegyezett. Török azonban — nem úgy, mint Mertz — elismerte a nála jóval fiatalabb s cs. kir. őrnagyból egyszerre kinevezett Majthényi ezredes rangelsőbbségét, átadta neki a várparancsnokságot s ő maga, Majthényi alárendeltjeként továbbra is erődítési igazgató maradt. Török nagy buzgalommal és eréllyel látott hozzá a vár megerősítéséhez s ezen a téren igen szép eredményt ért el. Majthényi látta ezt s eleinte bízott is a vár ellenállásában, később azonban, mikor Windischgrätz mind több győzelmet aratott, egyszerre megingott. Ekkor a védelmi tanács felszólítására Török vette át a várparancsnokságot. Ebben az állásában a kormány 1849 január 20-án — már mint ezredest — megerősítette.

Hogy Török milyen tökéletes munkát végzett a vár megerősítése terén és hogy parancsnoki tiszttségében milyen jól bevált, azt az eredmény bizonyítja. Többen vetették szemére állítólagos erélytelenségét, de aki ellenállt és rendületlenül kitartott helyén, az mégis csak ő volt.

Mikor Lenkey tábornok 1849 április 10-én bevonult a várba, átvette Töröktől a parancsnokságot. Ekkor Török — időközben szintén tábornokká léptették elő — újabb bizonyosságát adta önzetlen hazafias gondolkodásának. Lenkey, később pedig Guyon alárendeltjeként ismét az erődítési igazgatóság élére állott, mert érezte, hogy hazájának itt teheti a legjobb szolgálatot.

De nem sokáig maradt ebben az állásban. Átadta Thaly Zsigmond őrnagynak s Debrecenbe utazott. Itt Kossuth magához rendelte és azonnal „kinevezte hadmérnökkari főigazgatónak, aki ezen állásra való rátermettségét szakszerű és komoly tevékenységével igazolta.”

Előbb Buda várának rombolási tervét készítette el új tiszttségében, majd, a honvédsereg előnyomulása után, Esztergom—Párkány sánc táborának megtervezésével bízták meg. Az ő terve alapján épült meg a szegedi hídfő; s ha ez nem váltotta be a hozzáfűzött reményeket, annak oka semmiesetre sem a megépítés módja volt.

A szegedi sáncok elhagyása után, Török is az Aradra visszavonuló kormányhoz csatlakozott, Kossuthtól Aradon azt az utasítást kapta, hogy készítse el a vár nagyszabású kiépítésének tervét. Ugyanekkor Radnánál hídverőmunkát végeztetett. Ezek voltak utolsó tevékenységei. Az augusztus 13-i fegyverletétel

után, a többi tábornokkal együtt, ő is fogságba esett. A főórház-épület 63—64-es szobáit jelölték ki fogdahelyiségül.

A hadbírótság előtt nemesen, férfiasan viselkedett. Büszkén vallotta, hogy mint magyar ember, nem tehetett másként. Ugyanilyen büszkén lépett október 6-án a bitófa alá.

A szerző igen komoly, szép munkát végzett. Kutatásának sokoldalúsága, alaposága megérdemel minden dicséretet. De legnagyobb érdeme az, hogy nem csupán a vértanú élettörténetét ismerteti meg olvasójával, hanem a Török személyével összefüggő eseményekről és intézményekről is tiszteletreméltó tárgyismerettel és érdekesen számol be.

Ajtay Endre.

Galánthai és Fraknoi Gróf Esterházy Antal levelei feleségéhez, Gróf Nigrelli Mária Annához 1701—1706. Nyomtatás alá rendezte, jegyzetekkel ellátta és a bevezetést írta *Szabó István*. Budapest, 1940. Sárkány Nyomda. Nagy nyolcadrét, füzve 159 oldal, 5 képpel és három nemzedékrendi táblával.

Gróf Esterházy Móric áldozatkészségéből látott napvilágot ez az érdekes könyv, Esterházy Antal gróf kuruc tábornagy leveleinek egy sorozata. Az Országos Levéltár gyűjteményében található leveleket dr. Szabó István levéltárnok, a Magyar Tudományos Akadémia tagja, vette gondozásba és összefoglaló történeti bevezetéssel látta el. A magyar történet és ebben az esetben különösen a magyar hadtörténet irodalmának értékes gyarapodása ez a munka, mert egy, sok fontos esemény középpontjában szereplő főúr belső lelkivilágára derít fényt.

Esterházy Antal 1676-ban született. Fiatal korában mint huszártiszt lépett a császári hadseregbe. 1697-ben már a Kolonics-huszárezred kapitányaként találkoztunk vele a német-francia hadszíntéren. A következő évben Temesvár alatt súlyosan megsebesülve, vitéz kézi tusában török fogságba esett és a karlovitzi békéig a Héttorony börtönében raboskodott. 1700 óta már mint a Kolonics-vezred parancsnoka vett részt a spanyol örökösödési háború rajnai hadműveleteiben. Közben, 1701-ben, tartotta esküvőjét gróf Nigrelli Mária Annával, a Kassán székelő felsőmagyarországi császári főkapitány, Nigrelli Oktáv tábornagy leányával. Mint akkor szokásos volt, Esterházyt fiatal felesége egész főúri háztartásával követte a hadszíntérre. Onnan 1702 telén jöttek haza. Esterházy, mint Komárom megye főispánja és pápai főkapitány, bécsi parancsra hadbaszállt az akkor még paraszt-lázadásnak tartott Rákóczi-felkelés ellen. De a zólyomi csata után felismerte a hatalmas nemzeti megmozdulás lényegét és hazafias voltát s titokban tárgyalásokat kezdett a felkelőkkel. 1704 májusában azután nyíltan is csatlakozott Rákóczihoz, aki őt tábornokká, rövid idő múlva pedig tábornaggyá nevezte ki. Rákóczi zászlaja alatt sok csatában és hadműveletben vett részt és személyes bátorságával különösen a legelső koronói csatában tűnt ki. Az ő terve és javaslata szerint indult meg Kassán az első magyar hírlap, a kuruc sereg helyzetjelentéseit közlő *Mercurius Veridicus*.

A felkelés befejeztével Esterházy a bújdosók keserű sorsát vállalta. Lengyelországból török földre költözött. 1717 áprilisában

egy, bújdosó magyarokból és idegenekből álló, török-tatár had segítségével igyekezett Rákóczi zászlaját megegyszer visszavinni Magyarországra, de vállalkozása kudarcot vallott. 1722-ben, Rostóban, pestis szőlította el az élők sorából. Földi maradványait, a fejedelem hamvaival együtt, 1906-ban hozták Kassára s ma is ott nyugszik a Dóm fejedelmi sírboltjában, urának oldalán, akiehez élete utolsó pillanatáig törhetetlen hűséggel ragaszkodott.

Szabó István jólsikerült könyve Esterházy magánéletének 1701-től 1706-ig terjedő idejéből közöl 65 eredeti levelet, amelyeket feleségéhez német nyelven írt. A levelek jelentősége azonban nemcsak az, hogy megismerjük belőlük egy melegszívű, feleségét őszintén szerető fiatal férj megható gondoskodását és családi életüknek sok — ma már művelődéstörténeti értékű — mozzanatát, hanem az is, hogy feleségét leveleiben természetesen tájékoztatta a személye körül lefolyt eseményekről is és így sok új adatot tudunk meg a felkelés első éveiben betöltött szerepéről. Az ilyen levélgyűjtemény, különösen, ha ilyen szakavatott és minden legapróbb részletkérdésre körültekintő gondossággal figyelő történetkutató és író kezébe kerül — mint Szabó István — nélkülözhetetlen segédforrása nemcsak az illető személy éleleírásának, hanem az illető korszak történetének is. Csak azt sajnálhatjuk, hogy ez a könyv nem jelent meg már a Rákóczi-centennárium előtt, mert lényegesen megkönnyítette volna az Esterházy működésével, főleg pedig a kurucokhoz való átpártolásának körülményeivel akkor foglalkozók munkáját.

Függelékül Esterházy három levelét közli Szabó, amiket még 1701-ben, házassága előtt írt Nigrelli Máriához és feleségének egyetlen megtalált levelét, amelyet 1708 januárjában intézett a Rákóczi táborában tartózkodó Des Alleurs francia altábornagynak. A gyűjteményt bevezető összefoglaló tanulmány, nem csupán keretet ad e leveleknek, hanem rövidre fogott, de kitűnő személyi jellemzés is. A szerző minden levelet nagy gondnal látott el megfelelő szövegmagyarázatokkal, a néha csak egy-két szóban odavetett, jelentéktelennek látszó megjegyzéshez is kimerítő érdekes magyarázatokat fűzött. Esterházy leveleit eredeti helyesírással közli, ami nem volt könnyű munka, mert nem is szólva a kuruc tábornagy nehezen kibetűzhető kézírásának átültetéséről, mint helyesen mondja: „Esterháznak a német nyelvtant megcsúfoló nyelvezete, de a délnémetes tájszólás és a fonetikus írás is igen megnehezíti a megértést.”

Alapos, kitűnő munkájával Szabó István teljesen elérte azt, amire vonatkozó óhaját bevezető tanulmányában így fejezi ki: „Ha a történelem más szereplőit is mindig megláthatnánk a szeretetjükkel váltott napi gondolatok tükrében, egyéniségük kétségtelenül emberi vonásokkal meggazdagodva telne meg s Esterházy leveleinek nem csekély érdeme, hogy ilyen tanúságot tehetnek.” E gondolatát továbbfűzve, mi pedig örömmel állapíthatjuk meg Szabó nem csekély érdeméért, hogy ezt a munkát Esterházyra vonatkoztatva kitűnően elvégezte és a törhetetlen hazafiságú kuruc tábornagy arcképét néhány jellemző, színes vonással gazdagította.

Markó Árpád.

H. A. L. Fisher: *Európa története*, II. Renaissance, reformáció, felvilágosodás. 6 térréppel. Fordította Benedek Marcell, átnézte Lukinich Imre, egyetemi ny. r. tanár. Singer és Wolfner Irodalmi Intézet R. T. kiadása, Budapest, 1940.

Fisher művének első kötete, mely 1959. karácsonyán jelent meg, annakidején mindenfelé feltűnést keltett. A nemrégben megjelent II. kötet a renaissance, a reformáció, a felvilágosodás korával foglalkozik, Konstantinápoly elestétől kezdve, a francia forradalomig.

A nagy tudós élete utolsó éveiben írta művét, melynek hőse Európa, jobban mondva az európai ember, a középkor és újkor között három évszázadban. A szerző nagy figyelmet szentel a nemzeti államok kialakulásának, főfigyelmét mindig az események lényegére fordítva, az ok és okozat közti kapcsolatokat megvilágítva. Különös érdeklődésre tarthat számot az Anglia és Spanyolország című fejezet. Érdeklődéssel követhetjük, hogyan fejlődik Anglia, a kis szigetország, a leghatalmasabb világbirodalomká.

A nagy küzdelemben, Spanyolország és Anglia között, az előbbi alul maradt. Anglia pedig céltudatosan, eszközeiben nem mindig válogatva, szerzi meg a hegemoniát a tengeren. Az Erzsébet-korabeli Anglia tengerészei gyűlölték a pápát, a törököt és az ördögöt, de talán mégis legjobban a pápát, aki Kelet-Indiát a portugáloknak adta, Nyugat-Indiát pedig a spanyoloknak. Senki földjének tekintették a nyílt tengert, ahol kényük kedvük szerint gyilkolhatnak és fosztogathatnak.

Nagyon érdekesen írta meg a szerző „A XVIII. század Angliában és Franciaországban” című fejezetet, reávilágítva Voltaire, Montesquieu, John Locke, a fiziokraták szerepére. Kitérően jellemzi Oroszország fejlődését, különösen Nagy Péter cár egyéniségét és szerepét.

Magyarország részletes történelmével ismert történetírónk, Balla Antal foglalkozik, II. Ulászló megválasztásától (1490.) az 1790—91. országgyűlésig, az ő megszokott érdekes és tanulságos modorában. Különösen a szatmári béke utáni időt, a felvilágosodott abszolútizmus korát jellemzi találóan, mely a XVIII. században, Anglia kivételével, mindenütt fénykorát éli.

A korlátlan hatalmú királyságból hasznuk is volt a népeknek. Letörte a főnemességet, megerősítette az alsóbb néposztályokat, ipart teremtett, vagyonhoz jóléthez juttatta a polgárságot, mely megerősödve, végül is az abszolút uralmat szüntette meg.

Érdekesen világítja meg hazánkban a nemesség szerepét e korban, továbbá a Monarchia állandó hadseregének felállítását. Tisztikarát 11 nemzetből egészítették ki, mely az idők folyamán a haza fogalmát a dinasztia fogalmával azonosította.

A szerző nem rajong a barokk korszakért. Igen tanulságos II. József korának beállítása is. A felvilágosodott uralkodó már első rendeletében kimondotta a legszigorúbb takarékossgot; minden felesleges, költséges szertartást száműzött.

A Hora- és Kloska-lázadás emlékeztet az oláhok mai vajúdsárára.

József császár rendeletei sokszor jők voltak, de megelőzték korukat. Országokat nem lehet máról-holnapra átalakítani, de kevés uralkodóban volt annyi jószándék és kötelességtudás, mint benne.

Nemzetünk történelmének három százada, melyet Balla Antal oly találóan jellemez, tele van tanulságokkal és megszívlelésre méltó adatokkal; eseményei még a mai napokra is kihatnak.

Ha ennek a küzdelmes időnek mesteri módon megírt történetét áttanulmányozzuk, igazat fogunk adni kiváló államférfi-únknak, ki egy külföldi újságírónak arra a kérdésére, mi a magyarság legnagyobb teljesítménye az elmúlt ezer esztendőben, ezzel a rövid mondattal válaszolt: „Az, hogy léteziünk“.

Suhay Imre.

Ashihei Hino: *Jelenténivalónk nincs.* Egy japáni katona feljegyzései. Fordította: Ruzitska Mária. 8° 384 lap. Budapest, Singer és Wolfner Irodalmi Intézet R. T. kiadása. 1940.

Az európai nagy küzdelem elterelte a nagyközönség figyelmét a Távol-keleti háborúról, hol 1937. nyara óta a 70 milliós japán nemzet visel hadat több, mint 400 millió kínaival.

Általában keveset tudunk a Távol-Kelet nagy küzdelmeiről, melyet óriási területeken folytat két egészen különböző ellenfél, a pompásan felszerelt, kitűnően kiképzett, igen jól vezetett japáni hadsereg és a szinte leküzdhetetlen tömegű kínai hadsereg. Az óriási területen, melyen alig van néhány vasúti vonal és út, a japánok ugyan állandó győzelmeket aratnak, de a kínaiak mindig újból és újból erőre kapnak és néhány száz kilométerrel arrébb, ismét ellenállást fejtenek ki. Valahogy úgy érezzük, hogy a kínai hadjárat újabb és újabb problémákat tár fel. A japáni katona lelkületéről, felfogásáról, vajmi keveset tudunk, ezért oly érdekes a japáni szerző műve, Ashihei Hino, mint szakaszvezető küzdötte végig a háborút. Nagy események leírását hiába várjuk művében. Mint altiszt, nem is jutott abba a helyzetbe, hogy döntő és fontos katonai eseményekről számolhasson be. Kitűnően vázolja azonban könyvében a modern japáni katona felfogását, hogyan látta el szolgálatát. A szerző nem bonyolult lélek, művében mindenütt kiütözik a keleti ember fatalizmusa. Az életnek nem tulajdonít olyan nagy fontosságot, mint európai bajtársai. Ellenségeit nem gyűlöli, csak sajnálja, és csodálkozik, hogy mennyire hasonlítanak hozzá. Ha kell, bátran, önfeláldozóan harcol. De előtte vagy utána, gyönyörködik a természetben és szinte poetikusan ír le egy-egy naplementét.

Naplója sokszor szomorú, különösen, hogyha családjára gondol, de sohasem keserű. A mű sok érdekeset nyújt, mert kibontakozik benne a távol-keleti nép lelkülete, melyet mi csodálunk, de teljesen megérteni valószínűleg sohasem fogunk.

Suhay Imre.

